

4.5. Навчання української молоді за кордоном

Навчання молоді в європейських навчальних закладах було узвичаєним явищем для українського суспільства ще з часів середньовіччя, що обумовлювалося насамперед як пізньою появою власної вищої школи, так і природною схильністю українського народу до науки. Ця риса вражала чужинців. Невипадково у Наказі глухівського шляхетства депутатам у Комісію зі створення нового Уложення, де йшлося про необхідність відкриття в Україні університету, зазначалося, що “всему світу известно в здішнем народі особлівйшая к наукам склонность и охота”, але внаслідок віддаленості від цього краю університетів шляхетство змушене “отсылать детей своих в иностранные земли, приходя в оскуднение”¹. Вибір університетів залежав від багатьох чинників; серед них не

останню роль відігравали географічний, а також культурні традиції, особисті контакти, наявність земляцтва та ін. Вектор культурно-освітніх зв'язків для різних частин українських земель не був одним і тим же. Лівобережна Україна та Слобожанщина у XVIII ст. були орієнтовані на розширення культурних, у тому числі й освітніх, зв'язків з німецькими землями, що за висловом І. Лисяка-Рудницького, репрезентували для України Західну Європу². Треба зазна-

¹ Наказы малороссийским депутатам 1767 г. и Акты о выборах депутатов в Комиссию сочинения Уложения — Б. м. и г. изд. — С. 6—7.

² Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом: Історичні есе. — Київ, 1994. — Т. 1. — С. 5.

чити, що, за кількістю університетів та високим рівнем викладання наук у них німецькі держави-князівства займали перше місце у Європі. До того ж києво-могилянські вчені, зокрема Ф. Прокопович, С. Тодорський, С. Миславський та інші, підтримували тісні зв'язки з німецькими вченими, рекомендували своїм студентам саме німецькі університети. Молодь з Правобережної України і Східної Галичини була зорієнтована на здобуття вищої освіти у польських навчальних закладах, зокрема Краківському університеті та Замоїській академії.

У XVII ст. кількість студентів з України в європейських університетах значно зменшилася, що було обумовлено насамперед нестабільною політичною ситуацією, постійними війнами. З XVIII ст. число студентів, які їхали навчатися до європейських навчальних закладів, збільшується, особливо це прослідковується на прикладі німецьких університетів. Студенти українці, записуючись до університетів, вказували прізвище, ім'я, вік, місцевість, звідки прибули, а також національну приналежність, яка визначалася як "рутен", "русин", "з Русі". "Українцями" себе називали не лише вихідці з Лівобережної України, а й з Волині. Інколи зазначалася конфесія — "грецької релігії, греко-православний". Деякі вказували, що прибули з Києво-Могилянської академії.

До найпопулярніших німецьких університетів належав прусський Кенігсберзький, заснований принцом Альбрехтом 1544 р. як протестантський. Віротерпимість і високий рівень викладання філософії, права й медицини здобули йому європейське визнання. Тут навчалось багато вихідців з Центрально-Східної Європи, серед його студентів з часу заснування були й українці. У 1671 р. до університету записався І. Гонтковський, "русин зі Львова", пізніше він вписався до університету м. Кіль. У першій половині

XVIII ст. в університеті навчалися В. Каневський та І. Варфоломеев з Києва, Д. Бутович з "Черняхова, з України", Д. Маленський, "українець, греко-рутенської віри", І. Терлинський з Волині, Д. Зелазо-Волховський з Полтави. А Я. Дунін-Борковський записався 1746 р. як "козак з міста Чернігова".

У другій половині XVIII ст. у Кенігсберзькому університеті вчилися представники майже всіх відомих козацько-старшинських родин: брати Андрій та Іван Гудовичі; Василь, Стефан та Микола Леонтовичі; Іван і Яків Долинські; Микола та Андрій Борковські; Федір, Іван і Михайло Туманські; Микола і Михайло Горновські. Представлені були також вихідці з міщан, рядового козацтва. Леонтовичів відправила на навчання їх мати Феодосія Томарівна. В проханні видати паспорти вона писала, що має намір послати трьох своїх синів "в німецький край для вивчення політичних наук та іноземних мов"³. Серед студентів, записаних у 60-х рр., згадані Максим Цвіт, киянин, та Яків Хорошкевич. Хорошкевич навчався в університеті майже чотири роки, повертаючись 1766 р. додому, просив видати йому паспорт для проїзду з Глухова до Москви і Петербурга, писав, що перебував при "тамошній академії для обучения разных наук"⁴. У 1760 р. записався Іван Хмельницький, "русин", який став відомим вченим. Вивчав філософію у Д. Веймана, ще будучи студентом написав кілька наукових праць: "Ясність онтологічних принципів, узгоджених з найвизначнішим колом найосвіченіших філософів" (видана у Кенігсберзі 1762 р. з присвятою К. Розумовському) та "Висвітлення складних догматів психології..." (опублікована 1763 р.). Дисертацію "Мір-

³ ЦДА України, ф. 269, оп. 1, спр. 1136, арк. 3.

⁴ Там само, ф. 54, оп. 3, спр. 1120, арк. 2.

кування про рабство за природними законами і всенародним правом” І. Хмельницький захистив 1767 р. і того ж року її було видано в Кенігсберзі⁵. Свої праці, які здобули визнання серед європейських вчених, він публікував у журналі “Гамбурзькі відомості”. І. Хмельницький слухав також приватні лекції з математики у професора університету К. А. Християна. Свою діяльність продовжував у Петербурзі, де займався перекладами, зокрема творів Яна Амоса Коменського, працював у Законодавчій комісії.

Упродовж 60—70-х рр. в університетські матрикули було внесено прізвища Івана Максимовича з Миргорода, який вже був лікарем і записався на медичний факультет, Івана Кулябки, Василя Белявського, Олексія Карашевського. Матвій Вайчуров і Яків Денисіїв записалися 1770 р. на правничий факультет, назвали себе “українцями”. Вони сприяли виданню праці Ф. Прокоповича “*Christiana orthodoxae Theologia*” (Кенігсберг, 1773). Іван Данилевський записався як “русин з Києва, з вітчизняної академії”, а Михайло Щербак — “з Пирятина, що в Україні”. Серед студентів університету були Г. Милорадович, Олександр і Петро Протченки, Нестор Квятковський, Гебхардт Мартин з Києва, німець за походженням. Як правило, українські студенти слухали лекції з філософії, права, медицини. В університеті протягом 1770—1796 рр. професором був відомий вчений Іммануїл Кант. За цей час його лекції могли слухати 20 студентів з України⁶. Доктором філософії Кенігсберзького університету, крім Івана Хмельницького, став Іван Новицький (1765 р.). Дипломи докторів медицини у Кенігсберзі здобули Іван Максимович з Миргорода (1773 р.) та Нестор Квятковський (1784 р.).

Другим значним освітнім і науковим осередком для українських студентів

був Лейпцизький університет, заснований 1409 р. Цікаво, що цього ж року в університетські матрикули були записані Михайло із Самбора, Францишек зі Львова і Григорій з Литви⁷. Кількість студентів-українців значно збільшується у XVIII ст. Вони вивчали переважно філософію, класичні мови, право. Близько семи років тут навчалися вихованці Києво-Могилянської академії Григорій Козицький з Києва та Микола Мотоніс з Ніжина. В атестаті, який підписали префект академії Варлаам Лещевський та професор Гедеон Слонимський, зазначалося, що вони прослухали філософський курс логіки й виявили до навчання “великою охоту, рачение и прилежание”, мали зразкову поведінку. Спочатку в 1747 р. прибули до Бреслау (Вроцлава), де розпочали навчання у гімназії св. Єлизавети, записалися як “рутени грецької релігії”. Коли 1749 р. Козицький і Мотоніс від’їжджали до Лейпцига, інспектор гімназії І. Ф. Бург дав їм атестат, де зазначалося, що студенти старанні, добропорядні, висловлювалося сподівання, що вони з часом принесуть “отечеству своему немалую пользу и многим согражданам будут примером”⁸. Інспектор вважав за потрібне написати в атестаті, що ці студенти прибули з таких віддалених місць й не мають допомоги зі своєї батьківщини. Він висловлював надію, що знайдуться благодійники, котрі підтримають їх любов до науки. Г. Козицький і М. Мотоніс записалися до Лейпцизько-

⁵ *Ołjanyn D.* Aus dem Kultur und Geistesleben der Ukraine // Kyrioz — München, 1937. — Bd. 2. — Н. 1—4. — S. 354.

⁶ *Ibid.* — S. 356—358.

⁷ *Die Matrikel der Universität Leipzig.* — Bd. 1. Die immatriculationen von 1409—1559. — Leipzig, 1895. — S. 27—30.

⁸ Архів Академії наук (Санкт-Петербург). — Ф. 3, оп. 1, спр. 132, арк. 277.

го університету навесні 1749 р., а 19 серпня цього ж року звернулися до Петербурзької академії наук з проханням взяти їх на казенний кошт. Вони писали, що у Київській академії вивчили латинську, грецьку та давньоєврейську мови, слухали лекції з філософії, далі навчалися у Бреслау, прибули до Лейпцига з надією вивчати математику, історію, філософію, а також європейські мови. Вони мали намір хоча б три роки провчитися в університеті, але “все дорого і на своем кошті прожити неможливо”. Їх прохання підтримав професор університету, почесний член Петербурзької академії Г. Гейнсіус. Він рекомендував академії цих двох студентів “найлучшим образом”, писав про їх старанність і бажання вчитися. Від академії надійшли умови, на яких вона брала на утримання студентів, — довічно служити петербурзькій науковій інституції. Стипендія була виділена невелика — по 100 крб. щорічно. Цих грошей не вистачало, як видно з листа Г. Козицького та М. Мотоноса до президента академії К. Розумовського, в якому вони писали, що мусять платити за лекції, книги, а не лише витратити на житло, їжу, одяг, скаржилися, що терплять крайню нужду й просили збільшити стипендію. Їх прохання підтримав професор Г. Гейнсіус, і вже у 1752 р. вони одержали по 150 крб. Г. Козицький та М. Мотоніс не поспішали повертатися в Росію, очевидно, пам’ятаючи, що там їх чекає довічна праця на академію, й навчалися у Лейпцизі майже сім років, лише 1756 р. вони прибули до Петербурга й розпочали викладацьку діяльність у гімназії Петербурзького університету. Пізніше були обрані почесними членами Петербурзької академії наук, активно включилися у розробку проектів реформ та діяльність Законодавчої комісії, займалися перекладами.

Казенних студентів, тобто таких, які навчалися на кошт держави, було неба-

гато, переважно медики, оскільки в Росії протягом тривалого часу не існувало вищих медичних навчальних закладів. Вихідці з України, за невеликим винятком, навчалися на власний кошт. Випадок з Г. Козицьким та М. Мотоносом надихнув ще одного студента Лейпцизького університету Арсенія Безбородька, сина переяславського сотника Івана Білоцерківця Безбородька, здобути стипендію. Він навчався у Переяславському колегіумі, де згадується у класі інфіми (1744 р.), можливо, пройшов курс у Києво-Могилянській академії. В 1752—1753 рр. був студентом Братиславського ліцею, в 1753 р. записався на “артистичний” факультет Лейпцизького університету й звернувся до Петербурзької академії з проханням надати йому стипендію, обіцяючи вірно служити їй. Проте стипендію не одержав, незабаром перейшов до університету м. Єна. Звідти він знову звертався до академії, повідомляв, що вивчає філософію й сподівається принести користь вітчизні, але всі його клопотання виявилися марними.

У Лейпцизькому університеті навчалися сини омельницького сотника Григорія Остроградського Павло та Іван, Михайло та Петро Білушенки, Федір, Петро, Яків Пашкевичі, Петро Гнідич (усі з Полтави), Іван Козицький з Києва, Григорій Галаган, Григорій Петрович і Михайло Милорадович з Чернігова, Роман Зебриков з Харкова, Іван Данилевський з Києва, який вже здобув ступінь доктора медицини в Геттінгенському університеті, Роман Тимковський. У списках університету згадується син гадяцького полковника Антона Крижановського (1766 р.), родич роменського протопопа, колишнього викладача німецької та єврейської мов Києво-Могилянської академії К. Крижановського. Гадяцький полковник уклав з протопопом угоду, за якою доручав йому су-

проводжувати свого сина за кордон, бути при ньому невідлучно, стежити за навчанням та поведінкою, ощадливо витрачати гроші, які дав батько. Син мав намір навчатися у Лейпцизі півтора року, вивчати мови і науки “полезние ему и отечеству”, а далі поїхати “для смотра редкостей в другие европейские держави”⁹. К. Крижановський мав намір взяти і свого сина Петра. Він звернувся з проханням до Синоду дозволити йому виїхати в “Саксонію на два роки”, проте Синод дозволив перебування там лише протягом восьми місяців. Гадяцький полковник писав, що протопоп К. Крижановський “по битности его в молодых летах в тамошних странах знания прилежным трудом получил”. К. Крижановський протягом 1747—1750 рр. навчався у Братиславському ліцеї¹⁰, у 1751 р. його прізвище зустрічається у списках Віттенберзького університету. Серед студентів університету згаданий Г. Левицький з Брацлава.

У 1756 р. в Малоросійську колегію звернувся придворний священик В. Баранович з проханням видати паспорти своїм племінникам Д. Барановичу, жителю Седнева, та М. Барановичу, жителю Соснівки Конотопської сотні Ніжинського полку, для виїзду на свій кошт “за море в Саксонію в город Липск для обучения иностранных языков”¹¹. У матрикулах Лейпцизького університету вони не значаться, але М. Баранович все ж поїхав учитися і у березні 1760 р. записався як “українець” до університету м. Кіль.

Великою популярністю серед українських студентів користувався університет в Галле, заснований 1694 р., який став одним із центрів так званого пієтизму, протестантського вчення, яке ґрунтувалося, застосовуючи методи філологічної критики тексту, на глибокому вивченні Святого Письма. Університет в Галле завдяки відомому вченому А. Фран-

ке став центром орієнталістики та славістики. З його ініціативи при університеті був заснований орієнтальний колегіум, де вивчалися давньоєврейська, арабська і грецька мови, разом з тим великої уваги надавалося вивченню старослов'янської, російської, польської, словацької, а також української мов; він став одним з перших центрів славістики в Європі. Відомим вченим, який працював у колегіумі, був орієнталіст І. Г. Михаеліс. Серед перших українських студентів університету в Галле відомий Симон Тодорський, записаний 1729 р. Проте є свідчення, що у 1720 р. Феофан Прокопович у листі до А. Франке просив свого адресата опікуватися посланими на навчання в Галле трьома юнаками, прізвища яких не відомі. Ф. Прокопович вказував на їх здібності та імена: Василь мав хист до риторичної науки, бажав вивчати історію, географію, латинську, грецьку й єврейську мови. Другий — Іван збирався вивчати грецьку і латинську мови, а ще одного Івана, на талант якого Ф. Прокопович менш за все сподівався, можна вчити органній музиці¹².

Симон Тодорський, родом із Золотоноші, син козака Федора, який по своїй смерті не залишив “ні ґрунтів, ні посесій”, з малих літ навчався у Києво-Могилянській академії. Не закінчивши курсу теології, виїхав до Петербурга, де записався до академічної гімназії. Далі вчителював у одного німецького генерала, з яким переїхав до Ревеля. Там познайомився з лютеранами, захопився протестантським вченням і виїхав до Галле

⁹ РДА, ф. 796, оп. 48, спр. 153, арк. 1—2.

¹⁰ Даниш М. Українські студенти в Братиславському ліцеї у XVIII ст. // Укр. іст. журн. — 1991. — № 36. — С. 63.

¹¹ ЦДА України, ф. 1501, оп. 1, спр. 256, арк. 17.

¹² Прокопович Ф. Філософські твори: У 3 т. — Київ, 1981. — Т. 3. — С. 263.

для навчання. Записався на теологічний факультет, здобув блискучу філологічну освіту, вивчив єврейську, грецьку, арабську, сирійську, німецьку мови. Під час навчання С. Тодорський цікавився ідеями пієтизму, його вважають перекладачем російською мовою твору протестантського вченого Й. Арндта “Про справжнє християнство”, надрукованих у Галле 1735 р.¹³ У Галле Тодорський навчався до 1735 р. Потім подорожував, був учителем серед слов'ян в Угорщині й у греків, перекладав для них грецькою мовою Євангеліє і лише 1738 р. повернувся, як писав у одному листі, “до своєї любої вітчизни”¹⁴. С. Тодорський почав викладати у Києво-Могилянській академії давньоєврейську, грецьку і німецьку мови. Він привіз велику бібліотеку, що складалася з книг німецькою, латинською, грецькою і єврейською мовами. Викладав у академії до 1742 р. В опублікованих Д. Олянчином списках після С. Тодорського згадується студент-теолог Михайло Требуховський з Києва. 1748 р. на теологічний факультет записався Петро Симоновський “з Малої Русі”. Після Київської академії П. Симоновський вчився у Варшаві, потім з дітьми генерального підскарбія В. А. Гудовича виїхав для навчання за кордон. Слухав лекції в університетах Кенігсберга, Галле, Лейпцига, побував також у Парижі. Проте його прізвище зустрічається лише у списках університету в Галле.

З другої половини XVIII ст. інтерес до другої поступався місцем зацікавленості правом і медициною. У 1754 р. на юридичний факультет записуються Іван Гудович і Павло Кочубей. Генеральний обозний Семен Кочубей звертався з проханням видати його братам Павлу і Петру паспорти для виїзду: “Вознамерен я братов моих отправить в Галскую академию для обучения иностранных языков... и для вояжу в дру-

гие места”¹⁵. Павло Кочубей вирішив вивчати право, але Петро не згадується у списках студентів Галльського університету. 1754 р. до Генеральної військової канцелярії звертався сребрянський сотник Микола Троцина з проханням видати паспорт для його сина Григорія, якого він мав намір “отправить в Галскую академию Магдебурскую для обучения немецкого языка и иностранных языков”¹⁶. Проте прізвище Г. Троцини також не зустрічається серед опублікованих. На медичний факультет університету в Галле записалися Іван Грун і Прокіп Козловський з Києва, Сава та Іван Горголіси і Андрій Кондура з Ніжина, син сосницького сотника з Чернігівщини Опанас Шафонський. При університеті в Галле існувала гімназія, де навчалися діти віком від 12 до 14 років, яких готували до вступу в університет. Попередню освіту тут здобув О. Шафонський, свого сина він також послав учитися до цієї гімназії. В листах до Я. Сулими, який просив у нього поради, де можна дати дітям добру освіту, О. Шафонський писав, що в Галле запроваджена єдина система навчання та виховання, працюють добрі та порядні вчителі. За його рекомендацією в університетській гімназії навчалися діти родичів дружини Д. та А. Єнки з Чернігівщини, пізніше, у 1796 р., записався до університету, очевидно, вже син одного з цих студентів — І. А. Єнко. А син Я. Сулими Павло навчався у Геттінгенському університеті, де 1804 р. одержав

¹³ Чижевський Д. Українські друки в Галле // Українська книга. У 450-ліття українського друкарства в Кракові. — Краків; Львів, 1943. — С. 42.

¹⁴ Winter Ed. Halle als Ausgangspunkt der deutschen Russlandkunde im 18. Jahrhundert. — Berlin, 1953. — S. 229.

¹⁵ ЦДІА України, ф. 269, оп. 1, спр. 4428, арк. 38.

¹⁶ Там само, арк. 8.

диплом доктора філософії. Я. Сулима, як і багато інших представників козацької старшини, не шкодував грошей на освіту сина, пишався його успіхами у навчанні. Вітаючи його з дипломом доктора філософії, писав, що досягнення в будь-яких інших науках, цивільних чи військових, не втішили б його так, як у філософії. Ці слова Я. Сулими ще раз підтверджують культивування в українському суспільстві того часу інтересу до гуманітарних наук, зокрема філософії, або “любомудрія”, як писали тоді. Цікаво, що прагнення дати дітям високу освіту інколи вело до розорення батьків, як це було з родом лубенського полковника І. П. Кулябки. З його восьми синів троє вчилися у Віттенберзі (вписалися 1751 р.), троє навчалися у Києво-Могилянській академії, а ще двоє “до науки поспевали”. Сини Кулябки звикли жити за кордоном, влізли у великі борги, що вкрай розорило батька. Наприкінці XVIII ст., як писав О. Лазаревський, рід Кулябок уже не згадувався серед шляхетських.

Здавна приваблював студентів з України протестантський Віттенберзький університет, де читали свої лекції Мартин Лютер, Меланхтон. Протягом першої половини XVIII ст. університет об'єднався з Галльським, тому деякі студенти вписані в матрикули як одного, так і другого навчального закладу. Це П. Симоновський, М. Корецький, а також Каспар Дорумін із Золотоноші, Федір Нізенець з Полтави. 1750 р. до Віттенберзького університету записалися Степан Теодорович з Сум, Павло Флоринський з Полтави (до цього навчався у гімназії в Бреслау). У 1751 р. — Данило Савич, Петро, Іван та Григорій Кулябки, Данило Кулябка, Павло Остроградський, який через рік вписується у Лейпцизький університет.

Геттінгенський університет був одним з авторитетних навчальних закла-

дів, де, як правило, завершували освіту, провчившись деякий час у інших, зокрема Кенігсберзькому, Страсбурзькому. З 1722 по 1808 рр. тут навчалось 20 студентів-українців. Це брати Степан, Іван та Андрій Базилевські, Петро Розумовський, Михайло та Григорій Милорадовичі, Іван Данилевський, Григорій Базилевич, Іван Туманський, Іван Кулябка, Іван Рокосовський та ін. Серед них був і Мартин Пилецький “з Кам'янця Подільського, що в Малій Русі”. Вони переважно вивчали право та медицину — найпопулярніші науки серед українських студентів, які навчалися у другій половині XVIII ст. в німецьких університетах. Однією з основних умов вивчення медицини було знання латинської мови, а, як відомо, вихованці Києво-Могилянської академії, а також колегіумів добре знали латину. Тому не випадково лише з 1754 по 1768 р. у медико-хірургічній школі Росії з Києво-Могилянської академії та колегіумів було викликано 300 студентів. Медична колегія через Синод постійно зверталася до ректора Київської академії та київського митрополита з проханням знайти бажаних і здібних до вивчення медицини і направити у її розпорядження. Частина студентів вивчала медицину в німецьких університетах. Зокрема, у Страсбурзькому університеті — Сава Леонтович, Нестор Максимович-Амбодик, Матвій Тереховський, Діонісій Понирка, Ілля Руцький, Олександр Шумлянський, Павло Шумлянський, Григорій Базилевич, Дмитро Огієвський, Опанас Шафонський. Багато з них здобули дипломи доктора медицини. Тут навчався Данило Самойлович, який продовжив свою освіту у Лейдені, а в університеті Глазго захистив докторську дисертацію. Ці вчені-медики започаткували цілі галузі медичної науки в Російській імперії, перекладали наукові праці, писали підручники, займалися практичною та викладацькою діяльністю. У Страсбурзі

вчилися сини Кирила Розумовського Петро і Андрій, Григорій Мелецький, Антон і Микола Колосовські з Києва, до цього вони навчалися у Штутгарті, а для Павла Флоринського це був уже третій німецький університет.

Кілька студентів з України побували в університеті м. Єна. Крім названого вже Арсенія Безбородька, до нього записався Лев Максимович-Амбодик, Костянтин Корбе, який визначив свою національну приналежність як “киянин, нації валашської” та ще два киянини, німці за походженням — Йоганн Граль і Християн Бунге. З середини XVIII ст. збільшується кількість вихідців з України в університеті м. Кіль. 1746 р. до університету записався Василь Ханенко, “знатний русин”, син військового хорунжого Миколи Ханенка, який просив видати для нього паспорт “на свободный проезд в чужия края для наук... водным путем к Любеку, а потом имеет он следовать в другие, куда за способом будет места в тамошние академии”¹⁷. Разом з Василем мав виїхати його слуга Григорій Дмитрієв. Перед від’їздом Микола Ханенко склав сину пам’ятку, в якій давав настанови щодо наук, які необхідно вивчати, як себе поводити у чужій країні, берегти віру православну, дотримуватися усіх обрядів, читати Святе Письмо. Він рекомендував сину вивчати мови так, щоб можна було чинно і вільно розмовляти і писати, перекладати з тих мов, одночасно вивчати юриспруденцію, політичні і гуманітарні науки, а також живопис, музику. Батько прагнув бачити свого сина всебічно розвинутою й освіченою людиною, якою можна буде пишатися після повернення і щоб всі бачили, що “не всуе в чужых краях было твое обращение, и в науках не напрасно потеряно твое время”. Проте син не дуже дослухався до батьківських порад. Відчувши свободу й маючи достатню кількість грошей, яких батько не шкоду-

вав на освіту, Василь не поспішав братися за навчання. У листах до сина М. Ханенко писав, що до нього дійшли чутки, ніби той водиться з непристойним товариством і навіть “хапається за шпагу”, поводить себе у чужій країні, де так помітна приїжджа людина, як “гультяй с проигриша, обнищавший, обшарпаний і неприбранный”, непотрібний академії нероба. І хоча Василь запевняв батька, що ті чутки то поговор на нього, проте М. Ханенко вимагав від сина вислати від професорів академії атестат, у протилежному випадку погрожував позбавити його грошей і навіть батьківського благословення та спадщини. Опіку над сином він доручив священнику православної церкви у Кілі Йову Чорнуцькому. Професор університету Козе написав М. Ханенку листа, де досить високо оцінював успіхи Василя і, очевидно, на прохання останнього, рекомендував відправити його на навчання до університету м. Єна. Проте батько розчарувався у здібностях і стараннях сина й відкликав його 1748 р. додому. Пізніше Василь Ханенко майже три роки служив офіцером у лейб-драгунському полку спадкоємця російського престолу Петра III у Гольштинії, не одержуючи за свою службу, як він писав батькові, ні копійки, “охраняя только свою бедную честишку”. Його листи до батька — це постійні скарги на нестачу грошей, борги, дорожнечу.

Чимало вихідців з України шукали місце серед церковного причету православних церков при російських закордонних місіях з тим, щоб продовжити навчання. Таку можливість використав і Г. Сковорода, який виїхав з місією генерала Г. Вишневського до Угорщини. Цікаво, що причетники православної церкви в Кілі, яка знаходилася в одному приміщенні з університетською бібліо-

¹⁷ Там само, ф. 983, оп. 1, спр. 56, арк. 1 зв.

текою, як правило, записувалися до університету. Священиками її протягом тривалого часу були киево-могилянські вихованці. Згаданого вже Йова Чорнуцького заступив Симеон Машкович, до якого причетником найнявся студент університету І. Г. Полетика, який приїхав разом з В. Ханенком хоча й з меншими грошима, як писав М. Ханенко сину, але успіхів досяг значно більших. Не маючи довго “векселя” від батька, І. Полетика змушений був стати причетником. Хоча їм платили невеликі гроші — по 100 крб. на рік, але це давало змогу продовжити навчання. Зі священиком у нього не склалися відносини, тому довелося ненадовго повернутися до Петербурга, а потім виїхати до Лейдена, де 1752 р. він записався до університету. У 1754 р. він здобув тут диплом доктора медицини, повернувся до Кіля, читав лекції в університеті. Його дисертація знайшла схвальний відгук серед європейських вчених того часу.

Ієромонах Венедикт, який був священиком церкви в Кілі протягом 1755—1789 рр., очевидно, сприяв своїм причетникам у справі навчання в університеті. З них в університетські матрикули записані Г. Гуляницький, Г. Тимченко, М. Протасов, І. Сербинович, М. Майборода, небіж Венедикта. Г. Тимченко, родом з Опішні, син військового товариша, навчався у Києво-Могилянській академії, де “дійшов до школи філософії”, а з 1772 р. почав слухати лекції у Медичній школі при Адміралтейському госпіталі. Бажання здобути вищу медичну освіту змусило його поїхати дячком у Кіль, тут 1774 р. він записався на медичний факультет університету. Справно виконував свої обов’язки в церкві й успішно навчався, про що свідчать донесення священика Венедикта в Синод. Г. Тимченко продовжив свою освіту у Лейденському університеті, повернувшись у Кіль, захистив докторську дисертацію й мав на-

мір їхати додому “в пользу отечества служить”, але не мав на дорогу грошей. Ієромонах Венедикт звертався 1780 р. до Синоду з проханням видати Г. Тимченку гроші на повернення на батьківщину, але одержав відповідь, що “увольнение Тимченка происходит по его желанию для собственной его пользы, то и на обратный проезд денег требовать ему не следует”¹⁸. В університеті навчався Я. Підвисоцький та Я. Каркович — “рутени з України”, останній — син значкового товариша зі Стародубщини. Тут удосконалювався в “юриспруденції та інших властивих їй науках” вихованець Києво-Могилянської академії Г. Брайко (він навчався також і у Геттінгенському університеті), слухав лекції М. Дунін-Борковський, який навчався ще у Кенігсберзі та Страсбурзі.

Іншим значним культурним і освітнім центром, де перебувало досить багато вихідців з України, й не лише студентів, а й купців, стало м. Бреслау в Сілезії. Крім університету, заснованого імператором Леопольдом I (1701 р.), тут діяли гімназії, у яких навчалася багато молоді з Лівобережної України. Для більшості з них навчання у гімназіях було своєрідною підготовкою для здобуття подальшої освіти в університетах. У гімназії св. Єлизавети, крім згаданих вже Г. Козицького та М. Мотоноса, вчився протягом 1751—1753 рр. брат Григорія Сковороди Василь, “син Сави козака з села Чорнухи в Малій Русі” і у 1755 р. до гімназії вписався Іван Полянський “русин з села Хріндіброва” (пізніше архімандрит, єпископ воронізький Інокентій).

В іншій бреславській гімназії — св. Марії-Магдалини, за припущенням Д. Олячина, навчався Іван Обідовський, онук сестри гетьмана Івана Мазепи (він міг бути одним з Іванів, яких рекомендував

¹⁸ РДІА, ф. 796, оп. 60, спр. 216, арк. 1 зв.

Ф. Прокопович німецькому вченому А. Франке), син київського полковника Івана Обідовського, на честь одруження якого з Ганною Кочубеївною, як уже зазначалося, Пилип Орлик написав латинською мовою панегірик (виданий друкарнею Києво-Печерського монастиря 1686 р.). Полковник загинув у поході 1701 р., а родина Обідовських після подій 1709 р. зазнала переслідувань, втратила більшість своїх маєтків. Іван Обідовський, як видно з його листів, навчався у Бреслау протягом 1720—1723 рр. Він сподівався лише на підтримку своїх опікунів, зокрема тітки Параскеви, сестри матері, дружини Ф. Сулими. В листах до них скаржився на матеріальну скруту, повідомляв, що на ті невеликі гроші, які вони йому вислали (40 червінців), не можна навіть “суконки справити, аж встид мені перед нашими людьми появиться”¹⁹. І хоча родичі радили йому повернутися додому й покинути ту науку, він відповідав, що готовий хліба просити, аби вчитися, бо він тепер пізнав, “що то єсть наука, що то учоний чоловік, який з нього пожиток”²⁰. Обідовський перебував у Бреслау до 1723 р., потім поїхав у Петербург до Ф. Прокоповича, де працював у його школі. Ф. Прокопович протегував йому, у листах до гетьмана Д. Апостола просив посприяти “бедному сироте в искомому от него в иностранной коллегии интересу”, висловлював співчуття до долі молодої людини, яка від такого “благополуччя переминалась в толикую скудность”. Цікаво, що І. Обідовський одержав посаду у Колегії іноземних справ, і коли К. Розумовський їхав за кордон на навчання, то, щоб не викликати інтересу до прізвища з огляду на фаворитство його брата Олексія при імператриці Єлизаветі, паспорт для нього виписали на ім'я перекладача Колегії Івана Івановича Обідовського. У бреславській гімназії св. Єлизавети також навчалися Петро і Михайло Белушенки, Іван і Павло

Остроградські, Василь Дмитрашко, здобули освіту Іван та Петро Скоропадські, Іван Скоропадський став генеральним осавулом, був обраний депутатом до Законодавчої комісії. Він відомий як прихильник ідеї автономізму Лівобережної України.

Популярністю користувалася й реальна гімназія в Бреслау, про яку міністр Сілезії граф Хойм писав у 1776 р. прусському королю Фрідріху Великому, що вона відома серед іноземців, особливо у поляків, угорців, а також українців²¹. З 1769 по 1811 рр. до цього навчального закладу записалося 16 вихідців з Лівобережної України, переважно з Полтави. Це Петро, Федір, Яків та Мойсей Пашкевичі, Р. Богданович, І. Гнедич, Д. Марченко, П. Чуйкевич, М. Романов, І. Остроухов, О. Чеботарьов; з Києва у списках значився В. Карпович, з Чернігова — С. Єнченко (очевидно, з родини Єнків, представники якої традиційно вчилися за кордоном), з Ніжина — О. Еліатов. Навчалися, як правило, три роки, більшість продовжувала вчитися у Леопольдинській академії, а також у Лейпцизькому університеті.

Одним з перших студентів академії в Бреслау був Гаврило Буковський з Києва (слухав риторику у 1707 р., логіку — в 1710 р.). На філософський факультет були вписані Євстафій Дризна з Чернігова, Василь Стефанович, який записався як “поляк з Олиці”. Він провів за кордоном шість років, де “на своем коште” навчався в Німеччині, Празі, Відні, Венеції, Римі й для “лучшей прислуги отечеству своему в цесарской Леопольдинской академии произведен в магистри и учителем философии и наук”²².

¹⁹ Приватні листи XVIII ст. — Київ, 1987. — С. 29.

²⁰ Там само. — С. 35.

²¹ *Oljatin D.* Op. cit. — S. 272.

²² ЧИОНЛ. — Киев, 1893. — Кн. 7, от. III. — С. 9.

Повернувшись з навчання, В. Стефанович деякий час працював учителем у школі Ф. Прокоповича в Петербурзі, далі переїхав в Україну, став лохвицьким сотником, згодом лубенським полковим суддею. Коли 1728 р. гетьман Д. Апостол почав збирати освічених людей для кодифікації законів, які діяли на Лівобережній Україні, його вибір пав на В. Стефановича. Пізніше він писав, що вісім років тяжко трудився над впорядкуванням і перекладом правових книг, втративши на цій праці зір. На факультеті “вільних наук” Леопольдинської академії навчалися С. Стровський (“поляк з Чернігова”), І. Вільчинський, І. Забіла, О. Валевський, які визначили свою національну приналежність, як “*polonus, Russiensis*”. Необхідно зазначити, що серед студентів у німецьких університетах зустрічаються й жителі Правобережної України, Волині, Поділля, Галичини, Львова. Проте переважна більшість — це вихідці з Лівобережної України, діти козацької старшини і рядових козаків, міщан.

Студенти з України навчалися і у протестантській гімназії в м. Данціг (нині Гданськ)²³. Структура цього навчального закладу нагадувала Замоїську академію, де значну увагу надавали гуманітарній освіті. У XVII ст. тут навчалися вихідці зі Львова, шляхтичі з Волині, які були прихильниками протестантизму. Адам Чаплич і Станіслав Олізар записалися як “*nobilis Russus*”. У XVIII ст. переважали студенти з Литви, частково Галичини, Волині. А 1748 р. записався Андрій Єнтзанков, “з Чернігова, українець” (очевидно, це був Єнко).

До Німеччини для навчання, а також для подорожі в інші країни О. Розумовський у 1745 р. відправив свого брата Кирила разом з наставником Г. Тепловим. Він склав інструкцію, де зазначено, які науки необхідно вивчати: німецьку і французьку мови, географію, історію, вчитись танцювати, верхової їзди,

фехтування. Г. Теплову наказувалося не силувати свого підопічного до навчання, але одночасно привчати до праці, уникати непотрібних розкошів, марнотратства, тримати себе гідно, часто писати до брата та матері. К. Розумовський слухав лекції у Кенігсберзькому університеті, у Берліні в Ейлера, подорожував до Франції. Можливо, він не здобув системної освіти, але був досить ерудованою людиною, що дало йому змогу, поза родинними зв'язками з імператорським двором, протягом тривалого часу очолювати Російську академію наук.

У Лейденському університеті навчалося багато медиків, серед них Й. Тимківський, Т. Тихорський, П. Погорецький, М. Крутень та ін., деякі стали докторами медицини. Опубліковані листи одного лейденського студента Олексія Сидоровича, сина конотопського козака Сидора Слінка. Він навчався у Києво-Могилянській академії, потім перебував на військовій службі, 1761 р. одержав стипендію для вивчення медицини у Лейденському університеті. У листі до батька описував свою подорож до місця навчання: “...только в нашем Конотопе ни один человек не сищится, который би вам ясно мог рассказать, на которой он части света состоит”²⁴. Писав, що плисти треба кораблем, таким великим, “як ваші клуні”. Його листи проникнуті повагою до батьків, турботою про майбутнє молодшого брата та сина його сестри, яких він радив по досягненні віку віддати вчитися до Києва, в академію. О. Сидорович обіцяв по закінченні освіти допомагати батькам, проте доля його склалася трагічно, він помер 1765 р. у Лейдені. Книги, які за-

²³ KsiGga wpisuw uczniyw gimnazium GdaZskiego. 1580—1814. — Warszawa; PoznaZ, 1974.

²⁴ Ювілейний збірник на пошану академіка М. С. Грушевського. — Київ, 1928. — Ч. 1. — С. 242.

лишилися після нього, були продані, а гроші повернуті батьку через Військову скарбницю.

Вихідців з України, зокрема киево-могилянських вихованців, приваблювали вищі школи Угорщини і Словаччини. У Братиславському ліцеї навчалися І. Фальковський, А. Ставицький, вони стали викладачами Київської академії, А. Пекалицький, ймовірно, слухав лекції Г. С. Сковорода. В школах Угорщини та Словаччини вчилися і студенти із Закарпаття. В м. Тирнава (Словаччина) протягом 1722—1760 рр. здобуло освіту 25 українців²⁵, тут навчався відомий церковний діяч єпископ А. Бачинський. Небагато студентів діставалося до Англії. В літературі згадується вихованець Києво-Могилянської академії Андрій Самборський, який вивчав там агрономію, потім переїхав до Угорщини. Інший її вихованець Андрій Італійський у Единбурзькому університеті здобув диплом доктора медицини.

Повертаючись додому, студенти з Лівобережної України займали різні урядові посади, були суддями, професорами, священиками і ченцями. Значна частина запрошувалась до столиць Російської імперії — Петербурга та Москви, працювала в Академії наук, університетах, медичних школах, адміністративних органах. Цікаво, що любов вихідців з України до науки викликала велике роздратування серед російських чиновників. Генерал-губернатор Лівобережної України П. О. Румянцев у доповідній записці Катерині II (1766 р.) з пропозиціями щодо реорганізації освіти непрямо писав, що “у Малій Росії всякої самої низької кондиції людина має природну схильність до науки і художеств, і в надії бути вченою кращий цвіт свого часу губить, ходячи від школи до школи”. Звикнувши до мандрів, писав далі П. Румянцев, молодь не поспішає йти на службу: “Іх Альвари і Арістотелева філософія не роблять людей при-

датними ні до військової, ні до штатської служби, ні навіть до громадянського життя”. Прагнення здобути високу освіту, навіть не професію, яка могла б забезпечити як добробут, так і високий суспільний статус, стало характерною рисою ментальності українця XVIII ст. і свідчить про високий духовний та інтелектуальний розквіт українського народу часів Гетьманщини.

Щодо особливостей, характерних для Правобережної України, то тут варто відзначити інший вектор освітніх зв'язків. Традиційно вихідці з цього регіону навчалися у Краківському університеті та Замойській академії. Краківський університет у XVIII ст. переживав не кращі свої часи, але залишався популярним. Серед його студентів представники української та польської шляхти, а також міщани, зокрема зі Львова та Кам'янця. Кількість студентів була досить значною. Так, протягом 1779—1780 рр. до університету записалися вихідці з Волині, Поділля, Львова, Хмельника²⁶.

Для української молоді, зокрема вихідців з дрібної шляхти, міщан, зберігала своє значення авторитетного навчального закладу, де здобували освіту з права, медицини, філософії, Замойська академія (діяла до 1784 р.). Найбільша кількість студентів-українців у академії навчалася протягом XVII ст. Традиційно освіту тут здобували представники багатьох українських шляхетських, а також князівських родин — Святополк-Четвертинські, Малинські, Загоровські, Древинські, Жебоклицькі, Кисілі, Виговські, Сангушки, Чапличі, Грушецькі, Корсаки, навчався син гетьмана Правобережної України Михайла Ханенка Яків. Ще на початку XVIII ст. у списках

²⁵ Мишанич О. Кризь віки. — Київ, 1996. — С. 78.

²⁶ Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis. T. 5. 1720—1780. — Cracoviae; Bratislaviae, 1956. — S. 199—202.

студентів зустрічається досить багато вихідців з Волині, Поділля, Брацлавщини, але надалі переважають юнаки із Замостя, Холмщини, Перемишльщини²⁷.

З італійських університетів продовжував користуватися популярністю Падуанський. Тут існувало велике земляцтво студентів, вихідців з Речі Посполитої, до якого вписувалися й почесні члени (вчені та діячі), які перебували у Падуї. Українські студенти були також членами іншого земляцтва — грецького. Навчання в Падуанському університеті стало сімейною традицією для багатьох заможних львівських родин, зокрема Боїмів. Антоній Хмельовський зі Львова викладав в університеті філософію (1673). Навчалися Йосиф Дзик з Луцька, а також Данило Дзик з Києва, які назвали себе “українцями”. До земляцтва записався Олександр Лучевський, “русин”, доктор філософії і теології у Краківському університеті. Студентами були Василь Романович та Василь Русянович зі Львова. Останній очолював земляцтво, був бібліотекарем, здобув диплом доктора теології. Навчався Кшиштоф Сенюта з Ляховець та ін.²⁸

Колегіум св. Афанасія в Римі, який був заснований для греко-православних, у другій половині XVII—XVIII ст. став основним навчальним закладом для уніатського чернецтва та вищої уніатської ієрархії. У другій половині XVII ст. у римському колегіумі пропаганди віри здобули освіту греко-католицькі ієрархи Лев Кішка, Максиміліан Рило, Афанасій Шептицький, ченці василіанського ордену з Волині, Галичини, Поділля, Підляшшя. В папському колегіумі в Оломоуці курс метафізики близько 1657 р. слухав Варлаам Ясинський, згодом київський митрополит; впродовж 1681—1684 рр. вивчав теологію Гедеон Оборський. У папському колегіумі Брансберга навчання уніатські митрополити

Рафаол Корсак, Гавриол Календа, Пилип Володкович, 16 єпископів, 7 василіан-протоархімандритів, зокрем ченці-василіани з Києва Діонісій Тарновський та Іларіон Гаєвський²⁹.

Авторитетним навчальним закладом для студентів зі Східної Галичини, Волині, Київщини залишалася Віленська єзуїтська академія, в якій поряд з уніатськими священиками та василіанським чернецтвом на бакалаврів та магістрів навчалася багато світських студентів.

Отже, навчання українських студентів у європейських університетах було узвичаєним явищем. Воно обумовлювалося цілим рядом факторів, серед яких головним виступала відсутність власного університету на рівні навчальних закладів нового часу. Гуманітарний характер Києво-Могилянської академії обумовив розквіт мистецтва, літератури, але не сприяв вивченню природничих наук, права, медицини, оволодіти якими можна було лише за кордоном. Після відкриття у Росії Московського університету з традиційними факультетами відтік студентської молоді з України на навчання в країни Європи істотно не зменшився... Тут зіграли свою роль традиції, рівень підготовки, яку одержували студенти переважно в Києво-Могилянській академії, знання мов і вміння вписатися в контекст суспільного й культурного життя в європейських країнах.

²⁷ Album studentyw Akademii Zamojskiej. 1595—1781. — Warszawa, 1994.

²⁸ Archivum nacji Polskiej w uniwersytecie Padewskim. T. 1. — rzdza z dziejy nauki i techniki. T. 10 (1592—1745). — Wroczaw; Warszawa; Krakow; Gdansk, 1971.

²⁹ Blapejovskyi D. Byzantine Keivon Rite students in Pontiefical colleges and in Seminaries, Universities and Institutes of Centrol and Western Europe (1976—1983). — Rome, 1984. — S. 29—30.